

24. Angažovaná literatura

Jakub Michálek

9. prosince 2007

Mluvíme-li o angažované literatuře, nesmí nám uniknout, že téměř každé dílo obsahuje určitý autorský záměr ovlivnit čtenáře. Angažovaností však míním, směřují-li prvky díla k přiblížení čtenářova myšlení určitému sdílenému celku. Tomuto pojetí vyhovuje například konstrukce společné historie, písemnictví socialistického realismu, nacionalistický mýtus (Wagnerův Prsten v Německu, u nás Smetanova Libuše), ale nikoliv třeba existencialismus, protože není sdílený ale individuální. Pro konkrétní prvky ideologie jsem si vybral socialistický realismus, protože se utvářel v našem prostředí a využil veškeré dostupné prostředky.

Socialistický realismus zasahuje daleko za hranice literatury: Pevně zapadá do marxisticko-leninistické „teorie světa“ zahrnující svéráznou práci s historií (didaktický pozitivismus), vyvěrající z vědy a utvářející lid skrze hudbu (Šostakovičova Leninská symfonie), film (Křížník Potěmkin), literaturu a svérázné zákony¹ — netřeba dnes zdůrazňovat, že ve skutečnosti se ani neblížil deklarované konsistenci. V mnoha oblastech se našli jedinci, kteří je celé strhli sebou a systematický přístup omezili (Lysenko), nebo se příslušnost k marxismu-leninismu deklarovala pouze povinnou zmínkou bez zřetelného obsahu, čemuž lze porozumět tím, že samotné Marxovo dílo postrádá konsistenci. [K takovému „ortodoxnímu“ pohledu na komunismus jedna poznámka: Komunistický systém není primárně destruktivní. Pokud to jde, snaží se jevy pohltnout a přeměnit na své vlastní, jako to udělal s nacionalismem, historií (husité), hudbou (Smetanův romantismus jako vlnková loď Nejedlého) nebo operou (lidová opera).] Komunistická interpretace se utváří tak, aby spolu s nesmírným optimismem vytvořila i zdání objektivitu a každá výpověď pokud možno podporovala a ospravedlňovala poměry. Tak píše Nejedlý o F. L. Věkovi

[Jirásek] není mechanický pozitivista. Ví, že ne vše, co se děje, je pro dobu charakteristické. Ani Věk přitom není pouhá kopie Heka. [Ostatně analýza tolik vychvalovaného stylu Nejedlého a komunistického užívání jazyka obecně by důležitost ospravedlnění potvrdila: Není důležité, co říkám, ale že pouze já mohu něco říkat.]

Historický román, jeden z žánrů socialistického realismu, umožňuje interpretovat dějiny tak, aby souhlasily se současností. Současnost tímto nachází zásadního důvodu, protože pouze zákonitě následuje po takto pozměněných dějinách. Literatura (stejně jako historie) podle Nejedlého nachází uplatnění jako nástroj výchovy. Takový přístup učí čtenáře rozlišovat podstatné od necharakteristického, učí ho rozeznat, že Bratři Karamazovi hlavně pojednávají o sociálním boji

¹Sovětská ústava byla původně pouze deskriptivní, tj. popisovala jak situace vypadá, nikoliv jak vypadat má jako všechny ostatní ústavy světa.

Grušenky, že Gogol realisticky popisuje poměry společnosti (zvláště v Nose a Bláznových zápiscích) a Arbes je dokonce sociální spisovatel (např. Newtonův mozek). Nejedlého požadavek „lidového čtenáře“ takovou práci s textem umožňuje! Toto „bohatství fantazie úzce spojené s realitou“ by se dalo ukázat na jeho dalších tezí, např. kritika díla vlastně nesouvisí s dílem samým, ale má upevňovat socialistické přesvědčení, o čemž už jsem se zmínil výše.

Zabýváme se teď dvěma díly nejlepší — tedy sovětské — literatury. Maxim Gorkij ve své stati postuluje, že základním úkolem literatury je přenesení ideí spisovatele na čtenáře. Tzv. budovatelský román se týká „nám blízkých“ dělnických problémů² a zachycuje známé lidové typy. Samotný námět románu Vasilije Ažajeva se dobře shoduje s Gorkého směrnicí: popisuje stavbu ropovodu na Sibiři za Velké vlastenecké vojny. Popisuje také se socialismem spojeného Nového člověka — nemám na mysli například člověka s více údy nebo tykadýlky, ale člověka, který prošel jakousi mystickou iniciací, jeho rozum už odpovídá požadavkům Strany a jeho cílem i životem budovat socialismus. Novým člověkem je u Ažajeva inženýr, který se ráno budí s vousy přimrzlými k posteli bez příkrývky — zajisté hrdina s mytickými atributy. Na finálním cíli — dosažení komunismu — lze také znázornit mytologičnost komunismu: Tragický hrdina se ho sice nedožije, ale ví, že netrpěl zbytečně. Zároveň Ažajev zdůrazňuje, že hrdina patří do kolektivu; kolektivní práce na stavbě ropovodu se v konečném patetickém uvědomění ukáže stejně důležitá jako boj na frontě. Román proto funguje na spíše romantickém schematu a realistický požadavek se redukuje na předměty, které tam vystupují: geometrické potřeby, spojovací části potrubí, velké mašiny na jejich přemístování. Tuto vznešenou ideu lze zprofanizovat: „Socialistický realismus je o tom, že vezmu Lermontovovu romantiku,³ namontuju na ni mašiny a přidám k tomu šťastný konec.“

Druhý text — poezie Vladimíra Majakovského, který sám sebe považoval za továrnu na verše s produkcí asi 7–10 za den — opět odráží Nejedlého tezi „první ctnost marxismu — nefalšovat skutečnost“. Hluboce realisticky popisuje zmatek lidí při smrti Lenina, samozřejmě bez jakéhokoliv patosu.⁴ V závěru dospívá k tomu, že světové dělnictvo si nějak poradí a všechno je zase v pořádku. Socialistický realismus používá patos, aby přesvědčil čtenáře k optimismu, a uspokojil tak jeho potřeby plynoucí ze ekonomické základny. Majakovského verš přitom vsutku odráží mechanickou práci; vždyť ve stejné knize najdeme verše psané jako reklama lákající k odběru jídla z kolektivní pojízdné jídelny. Jeho tvorba charakteristicky neobsahuje vícero rovin výkladu, jeho metafory mají jasný smysl, a poezii tak lze těžko interpretovat, protože dovoluje jediný výklad — snad proto realismus? Od prózy se liší pouze formálně: rýmem a metrem. Taková struktura totiž odpovídá požadavku na srozumitelnost. Socialistický realismus — tot' pouze černobílý svět vystavěný na souboji dobra a zla, který nachází protiklad v moderním románu a nejednoznačné interpretaci. Zdá se mi, že se nazývá realismus, protože věrně odráží ubohou skutečnost socialistického života.

²V porevoluční Moskvě pracovalo několikrát více úředníků než dělníků. Mytologie „opravdových“ dělnických problémů se tedy opět potvrzuje.

³Lermontovova hrdinu, který ušval několik koní, aby zkotřil rozměrnou přírodu, nahradily hrdinové v bagrech.

⁴„Říkáme Lenin, myslíme strana/ Říkáme strana, myslíme Lenin/ však koho pak z nich/ si matka historie cení více?“

Četba

NEJEDLÝ: O úkolech naší literatury, Doslov k 1. dílu F. L. Věka, GORKIJ: O socialistickém realismu, AŽAJEV: Daleko od Moskvy, MAJAKOVSKIJ: Lenin.